DENUMIRI PENTRU ‘CHEL’ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE PE BAZA ALRR. *Sinteză* I

MIHAELA-MARIANA MORCOV

În articolul de faţă ne propunem să analizăm, sub aspectul distribuţiei lor geografice, al etimologiei şi al motivaţiilor semantice, cuvintele înregistrate în graiurile dacoromâne cu accepţia ‘chel’. Analiza noastră are ca punct de plecare materialul dialectal publicat în ALRR. *Sinteză*, volumul I.

Termenii majoritari înregistraţi cu sensul ‘chel’ în graiurile dacoromâne au fost ***ḱel*** (***ḱelb***, ***ḱelbós***), ***pleş*** (***pleşcát***, ***pleşúv***, cu varianta fonetică, ***pleşúg***), ***pelég***, ***copós*** şi ***gol***. Din categoria răspunsurilor principale înregistrate cu acelaşi sens mai fac parte câţiva termeni izolaţi: ***ḱilúg***, ***brz̦az***, ***cerc̦elég***, ***coríc***, ***dubd‴it pe capu̯***, ***teş***. În câteva puncte au fost atestate, în locul adjectivului, fie o sintagmă transparentă (***fără păr***), fie un răspuns care conţine substantivul din aceeaşi familie lexicală cu adjectivul (***áre ḱélbe***). Lista răspunsurilor situate pe a doua şi a treia poziţie cuprinde şi cuvintele ***teş***, ***pelég*** şi ***pepelég***.

ḱel (< tc. *kel*, *cfr.* DA, s.v. *chel*, Suciu, s.v. *chel*) este răspândit în toate graiurile cu excepţia celor din Basarabia, unde termenul a fost consemnat numai în câteva puncte de la graniţa cu Moldova şi Dobrogea. În sudul ţării termenul formează o arie compactă, care se prelungeşte, cu uşoare intermitenţe, în sudul şi în centrul Transilvaniei. De aici termenul s-a extins către partea de nord-vest a ţării unde este frecvent atestat, fără să formeze însă arii extinse sau concentrate. Cuvântul revine, de asemenea, în puncte răzleţe din Moldova şi Bucovina. În punctul 166 din Crişana a fost notată şi o formă cu proteză (***sḱel***).

Harta **Chel** arată, astfel, că acest termen a iradiat în diferite colţuri ale ţării, din zona de influenţă turcească. Importantă pentru explicarea originii unui termen pe care îl vom comenta mai jos ni se pare şi varianta hipercorectă *pz̦el*, consemnată în punctele 836 şi 979, din estul Munteniei şi din sudul Olteniei.

Interesant este că, pentru a desemna persoana care suferă de calviţie, limba română a preluat din turcă, nu numai un termen, ci o întreagă familie de cuvinte care au ca bază de pornire etimonul *kel*. Acest lucru se explică prin faptul că, pentru vorbitori, radicalul derivatelor împrumutate nu şi-a pierdut transparenţa, iar terminaţiile cuvintelor străine acceptate în limbă au putut fi uşor asociate sau

FD, XXXVI, Bucureşti, 2017, p. 69–78

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

înlocuite cu sufixe româneşti. Unul dintre aceste derivate este ***ḱeléş*** (cu varianta ***ḱelíş***), consemnat într-o arie restrânsă din sudul Basarabiei. Potrivit lui Emil Suciu, *cheleş* provine din turcescul *keléş* 'chel', care a pătruns şi în alte limbi sau dialecte balcanice (bulg. *keléš*, alb. *qelésh*, arom. *kelέşu*, *kileşu*) (Suciu 2010, s.v. *cheléş*).

Un alt cuvânt de origine turcească, la baza căruia se află turcescul *kel* este *chelbaş* [< tc. *kel baş* „cap chelbos, cap atins de peladă, cap lipsit total (sau parţial) de păr"] (Suciu 2010, s.v. *chelbaş*). Ne vom referi mai jos la acest termen.

Pe lângă derivatele sau compusele preluate direct din turcă, au mai fost atestate şi adjective derivate cu sufixe româneşti de la *chel* sau de la *chelie*. Este vorba de adjectivele ***ḱelós*** (obţinut prin derivare cu sufixul *-os* de la ***ḱel***) şi ***ḱeliós*** (< *chelie* < *chel*), din sudul ţării.

ḱelb-ḱelbós, ḱélbe

La baza familiei lexicale din care face parte cuvântul ***ḱelb*** se află termenul *chelbáş*. *Chelbaş* nu a fost înregistrat printre răspunsurile primite la întrebarea 92 din ALRR. *Sinteză*, datorită faptului că termenul este astăzi rar şi învechit (cf. Suciu 2010, s.v. *chel*). În ALR II/1, lucrare care, după cum se ştie, surprinde un stadiu mai vechi al graiurilor decât atlasele regionale, *chelbaş* este consemnat într-un punct din estul Munteniei (punctul 723).

ḱelb (rezultat prin derivare regresivă de la *chelbaş*, fenomen favorizat probabil de o falsă analiză a terminaţiei *-aş*, identificată cu sufixul *-aş* din limba română) este atestat în puncte dispersate din Moldova şi Bucovina, dar împreună cu termenul înrudit, ***ḱelbós***, formează o arie care se extinde la nivelul întregii zone. Aşa cum era de aşteptat, ***ḱelb*** şi ***ḱelbós*** au fost atestate şi la graniţa dintre Moldova şi alte zone ale ţării (punctele 338 şi 385, din Transilvania şi punctul 721, din Muntenia).

În punctul 154, din nord-vestul Crişanei, ***ḱelb*** revine sub forma ***ḱelm***. Această variantă fonetică se explică probabil prin dificultatea pronunţării unei consoane situate în poziţie finală, după o lichidă sau prin generalizarea unui fenomen specific procesului de adaptare la sistemul limbii române a împrumuturilor de origine turcească. După cum remarcă E. Suciu, tendinţa de nazalizare a oclusivelor labiale este ilustrată şi de alte cuvinte preluate din turcă: *camazlâc* ~ *cabazlâc* < turc. *hokkabazlic, nătlăgele* ~ **mătlăgele* ~ *pătlăgele*. (Suciu 2009: 271). Potrivit lingvistului amintit, la baza unora dintre aceste variante se află tiparele cunoscute sub numele de „formule rimate", care sunt specifice limbii turce. (*ibid.*).

Modificarea bilabialei precedate de o lichidă s-a înregistrat, cu un rezultat diferit însă, şi în cazul răspunsului *pťelc*. Forma este explicabilă, probabil printr-o încrucişare dintre ***ḱelb*** şi varianta hipercorectă a lui ***ḱel (pi̯el)***.

Într-o localitate din sudul Moldovei (punctul 644) informatorul a menţionat în locul adjectivelor ***ḱelb*** (sau ***ḱelbós***) chiar substantivul ***ḱélbe*** (***áre ḱélbe***).

ḱelbós a fost explicat în DA ca un derivat de la *chelbe* (DA, s.v. *chelbe* 2). Acest punct de vedere a fost preluat şi de E. Suciu şi de DELR (Suciu 2010, s.v.

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

chelbáş, DELR II s.v. *chelbe*). Nu excludem posibilitatea ca acest termen să provină din *chelbaş*, prin înlocuirea părţii finale a cuvântului, care a fost interpretată drept un sufix. Un argument în sprijinul acestei ipoteze ar fi faptul că cele mai multe dintre atestările cuvântului *chelbaş*, inventariate în DA, se află în Moldova, care coincide cu aria de răspândire a cuvântului ***kelbós***.

În legătură cu originea cuvântului ***kélbe*** s-au formulat mai multe ipoteze: A. Scriban, I.-A. Candrea, Lazăr Şăineanu şi A. Ciorănescu. au susţinut ipoteza conform căreia *chelbe* provine din *chelbaş* (SDLR, CADE, ŞIO II.1., CDER 1698). H. Tiktin propune un etimon latinesc neatestat, **calvia* (< *calvus*, prin atracţia lui *i* ca în *schimb* < *scambio*) (TDRG, s.v. *chelbe*), considerat posibil în DELR II.

Al. Philippide (Viaţa rom. IV, 39) avansează chiar ipoteza unui împrumut din albanezul *k’ɛl’p* **‘**puroi**’** (cf. DA, s.v. *chelbe*, CDER 1698). S. Puşcariu, care consideră că etimologia cuvântului este nesigură, respinge, dintre toate ipotezele prezentate, doar pe cea care are ca punct de plecare cuvântul de origine turcească (DA, s.v. *chelbe*). Argumentul invocat de Puşcariu este faptul că asocierea dintre *chelbe* şi *chelbaş* se bazează pe fenomenul etimologiei populare şi se manifestă numai în zonele restrânse unde a fost consemnat *chelbaş*.

Înclinăm să credem că explicaţia referitoare la filiera turcească este mai întemeiată, dar considerăm că substantivul *chelbe* nu provine direct din *chelbaş*, aşa cum susţine A. Scriban, ci din *chelbos*. Ne conduc către această concluzie următoarele observaţii:

Etimologia albaneză şi cea latină nu se sprijină pe argumente solide. Albanezul *kelp* nu se apropie, cel puţin din punct de vedere semantic, de cuvântul românesc. Aşa cum se precizează în DELR II, alb. *kelp* poate fi corelat mai degrabă cu românescul *călbează*, *gălbează*, care evocă o boală a ficatului, şi nu calviţia.

În sprijinul unui etimon latinesc neatestat este greu să invocăm un cuvânt existent într-o singură limbă romanică

Indicarea cuvântului *chelbos* ca sursă a cuvântului *chelbe* ar putea fi susţinută şi de un model de derivare specific limbii române. În română, sufixul *-aş* se ataşează de obicei substantivelor care evocă trăsături morale (*poznaş*, *buclucaş*). După apariţia cuvântului *chelbos* şi, prin analogie cu perechile formate din substantivele care denumesc părţi ale corpului şi adjectivele derivate care exprimă trăsături fizice (*năsos* < *nas*, *bărbos* < *barbă*), s-a simţit necesitatea creării unui substantiv care reflectă tiparul în discuţie[1].

Referitor la argumentul adus de S. Puşcariu, cu privire la difuziunea termenilor, observăm că, din datele dialectale pe care le avem la dispoziţie, nu rezultă faptul că aria de răspândire a lui *chelbaş* este mai restrânsă decât cea a cuvântului *chelbe*, ambele cuvinte fiind atestate foarte rar. *Chelbe* lipseşte din ALR II/1 sau este consemnat o singură dată (în Moldova) în ALRR. *Sinteză*, iar *chelbaş* a fost atestat pentru Muntenia, în ALR II–1. Coroborând informaţiile dialectale cu

[1] Această explicaţie ne-a fost furnizată de Iulia Mărgărit, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

sursele literare citate în DA, putem constata că atât *chelbe*, cât şi *chelbaş* sunt prezente în Moldova şi în Muntenia. Faptul că ambele cuvinte apar în cele două zone menţionate, dar nu în Transilvania este de altfel, în opinia lui A. Ciorănescu un argument în favoarea ipotezei că apariţia termenului *chelbe* se află în strânsă legătură cu sfera de influenţă turcească a limbii române (CDER 1698). Aşadar, apropierea dintre cele două cuvinte ar putea să reflecte o legătură genetică reală şi nu o asociere bazată pe asemănări fonetice şi semantice întâmplătoare.

***Pleş* şi familia lui etimologică (*pleşcát, pleşúv* şi *pleşúg*)**

Cuvintele în discuţie sunt specifice zonelor de nord de vest şi de est ale ţării. În mod excepţional, au fost consemnate şi în aria sudică, în cinci localităţi, dintre care două (787 şi 873) au fost asociate cu răspunsuri secundare.

Pleş continuă etimonul *plěšĭ*, din slava veche (DLR, s.v. *pleş*, CDED II *s.v. pleaşă*). Cuvântul formează o arie aproape compactă în Banat. Este răspândit, de asemenea, şi în estul Transilvaniei, în Maramureş, în Bucovina şi în Moldova.

Probabil pentru a consolida acest cuvânt în limba română, în aria lui ***pleş***, au pătruns diverse derivate formate fie pe teren românesc, fie în limbile slave cu care româna a intrat în contact. Derivatele de natură participală subliniază şi o motivaţie semantică suplimentară, bazată pe faptul că trăsătura fizică evocată reprezintă rezultatul procesului treptat de cădere a părului. Este cazul cuvântului ***pleşít***, consemnat în patru localităţi din sudul Crişanei (punctele 198–200 şi 209).

Pleşcát a fost furnizat, ca răspuns, numai de către vorbitorii din Basarabia, unde, cu excepţia câtorva puncte periferice (în care au fost consemnate cuvintele ***pleş, ḱel, bri̯az*** *şi* ***ḱilúg***), acesta reprezintă singurul termen atestat. Potrivit DLR ***pleşcát*** s-a format prin derivare cu sufixul *-at* de la substantivul *pleşcă* **'**chelie**',** creat la rândul său prin derivare cu sufixul ***-că*** de la pleş (DLR, s.v. *pleşcă*)**.** În ceea ce priveşte etimologia directă a lui ***pleşcát*,** credem că explicaţia din DLR ar trebui nuanţată. ***Pleşcát*** nu provine direct din substantivul *pleaşcă*, ci din participiul verbului care are ca bază de derivare substantivul *pleşcă***.** Acesta din urmă a fost înregistrat în punctul 245, din nord vestul Transilvaniei. În ceea ce priveşte originea substantivului *pleşcă*, ni se pare forţată ipoteza care are ca punct de plecare derivarea cu sufixul *-că*, având în vedere că nici unul dintre exemplele derivate cu această particulă nu reflectă şi schimbarea categoriei gramaticale, din adjectiv în substantiv. În schimb, credem că ***pleaşcă*** (***pleşcă*)** este o simplă variantă fonetică.

Prin derivare regresivă de la ***pleáşcă***, s-a format cuvântul ***pleşc***, atestat în punctul 320, din centrul Transilvaniei, şi în patru puncte din sudul Basarabiei (0203, 0204, 0213, 0216).

Potrivit datelor din DLR, ***pleşúv*** cu varianta ***pleşúg*** provine din bulgărescul *плешив*. Harta de faţă nu confirmă această etimologie, având în vedere că în graiurile sudice cuvântul în discuţie este înregistrat numai în patru localităţi din

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

Muntenia şi Oltenia (748, 873, 910, 936), în condiţiile în care două dintre aceste atestări nu constituie răspunsuri principale. Putem, în schimb, să acceptăm ipoteza propusă de dicţionarul tezaur pe baza atestărilor scrise, care arată faptul că termenul este folosit de autorii din Muntenia încă din 1866. Sunt revelatoare, în acest sens, sursele menţionate în DLR: *Biblia de la Bucureşti*, Anton Pann, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Al. Odobescu, Camil Petrescu etc. La nivelul limbii vorbite, se constată că *pleşúv* şi *pleşúg* sunt răspândite, în mod special, în partea de nord vest a ţării, formând arii într-o zonă care cuprinde estul Transilvaniei, Maramureş şi Bucovina. În aceste zone prezenţa masivă a cuvântului nu se poate explica decât prin influenţa limbii ucrainiene unde a fost consemnat termenul *плешивий* (Ilie 1963, s.v. *pleşuv*).

Forma *pleşuv*, din limba română cu finala modificată are la origine, probabil, o contaminare cu adjectivul ***kílúg*** sau cu substantivul ***beteşúg***, de origine maghiară. În cazul cuvântului *beteşug*, contaminarea a putut fi favorizată şi de o analogie semantică, având în vedere că trăsătura fizică desemnată este încadrată în categoria defectelor.

În aria nord-vestică au fost înregistraţi doi termeni specifici: ***pelég*** şi ***copós***.

Pelég (cu varianta *pelę́g*) ‘fără păr’, ‘fără pene’ este atestat într-o zonă care cuprinde nordul Banatului şi sudul Crişanei, precum şi câteva puncte din estul Transilvaniei (372, 401, 432). Etimologia cuvântului nu este clară. Potrivit lui August Scriban (SDLR, s.v. *peleg*) termenul trebuie corelat cu *felegos* ‘zdrenţăros, ferfeniţos, rău îmbrăcat, rupt, murdar**’,** care provine din *felegă* ‘cârpă, basma, zdreanţă’. Această explicaţie este însă circulară având în vedere că, la rândul lui, *felegă* este considerat rezultatul contaminării dintre *peleg* şi *feletic*, iar *feletic* este comparat cu *felegă* şi *peleg*. Autorii DLR nu se pronunţă asupra originii cuvântului *peleag*, însă îl corelează cu *pilug* ‘numele mai multor unelte sau părţi de unelte folosite pentru a bate sau a pisa’, ‘gol, dezbrăcat, sărac lipit’, ‘chel’ (în expresiile *a fi (a rămâne) (gol) pilug*, *a tunde sau a rade pe cineva pilug/piulug*) (DLR, s.v. *peleag, pilug*).

Pentru a explica etimologia lui ***pelég***, H. Tiktin avansează ipoteza unui posibil etimon slav neatestat, ***plěchŭ* a cărui reconstrucţie se sprijină pe cehul *plech* ‘foi de metal’ (împrumutat probabil din maghiarul *pele* ‘şobolan**’**) (TDRG, s.v. *peleag*).

Considerăm drept probabilă o ipoteză care nu a mai fost formulată până în prezent şi care are ca punct de plecare unul dintre sensurile secundare ale cuvântului. Întrucât *pelég* este, deopotrivă, asociat cu părţile corpului omenesc şi cu terenuri (vezi sensul ‘teren despădurit’ consemnat în DLR, s.v. *peleag*), este posibil ca forma *peleg* să se explice printr-o contaminare între *pilug* ‘gol, dezbrăcat’, ‘sărac lipit’ şi *meleag*, în condiţiile în care ambele cuvinte trebuie fi fost corelate cu acelaşi context (*meleag pilug* → *meleag peleag*). Cu sensul ‘teren despădurit’, *peleag* este consemnat în judeţul Mehedinţi, la graniţa dintre Oltenia şi Banat (DA, s.v. *peleág*).

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

În acest punct al cercetării, ne rămâne doar să lămurim originea cuvântului *pilug*. Având în vedere contextele cu care este asociat, precum şi forma cuvântului, este posibil ca *pilug* să reprezinte o variantă fonetică a lui *chilug* [(< turc. *külug* 'un fel de măciucă', cf. DA, SDLR, sv. *chiulug*]. În TDRG (s.v. *pilug*) această ipoteză este respinsă pe considerentul că asemănarea dintre *chilug* şi *pilug* este întâmplătoare.

Considerăm totuşi că, pentru clarificarea etimologiei lui *pilug*, nu este necesar să apelăm la un derivat din lat. *pila* (care a dat în română *piuă*) (cf. TDRG, *ibid*.), având în vedere că depalatalizarea lui *ḱ* se poate explica prin influenţa lui *piuă*. Un indiciu clar al faptului că *pilug* a rezultat printr-o contaminare între *chilug* şi *piuă* sunt contextele în care a fost consemnat cuvântul *pilug* (cu varianta *chilug*). Acestea ilustrează diverse moduri în care *piuă* şi *chilug* au interacţionat. Astfel, constatăm, că, pe de o parte, în vecinătatea lui *piuă*, formele cu sunetul iniţial modificat alternează cu variantele care au păstrat consoana palatală (*În pilă aruncaţi şi zdrobiţi în piluge*, Dosoftei, V.S. *Introduce c-un cleştişor pesmeţi în piua de lemn şi-l sfarmă cu pilugul*, Sadoveanu, O. IX, 256, *să-l pui în piuă şi să dai cu chilugul peste el* [...] Zanne, P. II, 371, cf. DLR, s.v. *pilug*, I.1.a, b) şi, pe de altă parte că, pe lângă *piuă*, este consemnată o variantă coruptă, *chiuă*, apărută sub influenţa lui *chilug*: *Ştiuleţii de popuşoi se pun în chiuă şi se bat cu chilugul sau pilugul* [Pamfile, A.R., cf. DLR. s.v. *pilug* I. 1 c)]

Ca răspuns secundar a fost înregistrată şi varianta ***pepelég***, (în punctul 100) rezultată prin reduplicarea primei silabe a lui ***pelég***.

Într-o localitate bănăţeană situată la graniţa cu Crişana, s-a consemnat răspunsul ***ćerćelég***, explicabil probabil prin contaminarea dintre ***pepelég*** şi ***ćerćelít*** 'cherchelit'. Această ipoteză este confirmată de faptul că *ćerćelít* a fost atestată tot la graniţa dintre Banat şi Crişana (cf. ALRR. Sinteză III, harta *Cherchelit*)

ḱülúg este atestat într-un punct din nordul Basarabiei (027) şi într-o localitate din Moldova, aflată la graniţa cu Basarabia (627) (vezi mai sus etimologia cuvântului).

Copós, de origine maghiară (< *kopasz*, *cf.* DA, s.v. *cópos*, Tamás s.v. *copós*,) este consemnat în mai multe puncte din Crişana şi Transilvania dar şi în patru localităţi din Bucovina, aflate la graniţa cu Maramureşul (01–04). Pe lângă forma cu accentul pe ultima silabă, care presupune o adaptare a împrumutului la sistemul limbii române, favorizată şi de analogia cu adjectivele în *-os* (d. ex. *cheliós*), s-a înregistrat în mai multe puncte din nord-vestul ţării şi forma etimologică, cu accentul pe prima silabă. Termenul cunoaşte şi o variantă cu metateză (*pocós*) în punctele 213, 217 şi 220, din Oaş.

Gol şi derivatele care fac parte din aceeaşi familie lexicală (***goláş*** cu varianta ***golóş*** şi ***golít***) sunt întâlnite preponderent în Crişana. Sporadic au fost înregistrate şi în Transilvania (în punctul 425, ca răspuns principal, iar în punctele 376 şi 455, ca răspunsuri secundare şi numai în cadrul sintagmelor ***gol în cap***, ***goláş pe cap***).

Pe lângă termenii comentaţi mai sus, s-au notat şi răspunsuri sporadice care, cel mai probabil, nu depăşesc graniţa idiolectului. Ele însă sunt interesante în ceea ce priveşte motivaţia lor extralingvistică şi procedeele latente ale graiurilor.

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

Dintre aceste răspunsuri fac parte: ***gobáş***, ***ĉoríc, dubd̓ít pe capʉ̨***, ***teş*** şi ***brı̯az***.

Gobáş este consemnat în două puncte din centrul Crişanei (146 şi 147). Adjectivul este rezultatul atracţiei paronimice dintre *goláş* ‘chel’ – analizat mai sus – şi *gob*. Potrivit datelor din DA acesta din urmă constituie o variantă a lui *gâb* ‘ghebos,-oasă’ (< magh. *göb*, cf. DA, s.v. *gâb*). Tranziţia de la sensul ‘cocoşat’ la sensul ‘chel’ se explică uşor prin analogia dintre calviţie şi alte defecte fizice.

Ipoteza atracţiei paronimice dintre *golaş* şi *gob* se bazează, printre altele, pe argumentul răspândirii geografice, ambele cuvinte fiind atestate în Crişana.

Ĉoríc a fost consemnat în Transilvania, într-o singură localitate, (punctul 300). Sub forma *cioricíu* sau *şoricíu* (*şorecíu*), cuvântul a fost atestat în DLR cu sensurile ‘(despre părul sau culoarea cailor, prin extensie, despre cai) cenuşiu, gri’ şi ‘galben, cafeniu’ (DLR *s.v. şorecíu,-íe*). Asocierea cuvântului cu nuanţa firelor de păr este punctul de plecare a sensului ulterior, ‘chel’.

Dubd̓ít pe capʉ̨ a fost consemnat în punctul 219, aflat în Ţara Oaşului. *Dubít* este participiul verbului *a dubi*. Dintre toate sensurile enumerate în DLR (*s.v. a dubí*) pentru acest cuvânt, considerăm că accepţia din care a evoluat înţelesul care ne interesează este ‘(despre pielea omului) a (se) juli, a (se) jupui, a (se) zgâria, a (se) descuama’. Autorii dicţionarului-tezaur propun ca etimon ucr. *дубити*. Această ipoteză este confirmată atât de forma şi de semantismul cuvântului, cât şi de distribuţia lui geografică, întrucât termenul este utilizat chiar în sfera de influenţă ucraineană.

Teş s-a înregistrat, ca răspuns secundar, în punctul 459, din sud-vestul Transilvaniei. În DLR (s.v. *teş*), cuvântul a fost atestat cu sensurile: ‘(despre coarnele vitelor) dat pe spate, încovoiat înapoi’; ‘(despre vite) cu coarnele date pe spate, încovoiate înapoi; ‘partea care rămâne în pământ după tăierea unui lăstar; semn de hotar făcut prin tăierea unui copac’. Adjectivul în discuţie este un derivat regresiv de la verbul *a teşi* ‘a reteza oblic (un lemn, trunchi), a ciopli oblic capătul unui lemn ascuţindu-l sau subţiindu-l în formă de cui’; ‘a netezi muchia sau vârful unui obiect, a turti (cu o lovitură) strâmbând sau aplecând într-o parte’ (TDRG, s.v. *teş*). Potrivit autorilor DLR, verbul *a teşi* provine din bulgărescul *теша* [cf. *teşi*].

A de Cihac şi H. Tiktin iau în considerare, ca sursă a cuvântului, vechiul slav *tesati*, *teša* (CDED II, s.v. *teşesc*, TDRG, s.v. *teşi*).

Brı̯az a fost atestat în punctul 0224, din sudul Basarabiei. Sensul ‘chel’ poate fi explicat atât prin intermediul sensului propriu, ‘(despre animale) cu o pată albă în frunte’, cât şi prin analogie cu sensul figurat, ‘(despre vite sau oameni) mai deosebit, mai grozav’ (DLR, s.v. *breaz*).

STRATURI ETIMOLOGICE

Primul strat de cuvinte consemnate în graiurile dacoromâne cu sensul ‘chel’ este ilustrat de ***pleş*** **şi** ***pleşúv***.

Al doilea cuvânt care s-a impus în limba română, prin mijlocirea limbii turce, este ***ḱel***. Pentru a explica cum a fost posibilă expansiunea neobişnuită a

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

cuvântului ***ḱel*** în afara ariei sudice şi de ce termenul anterior ***pleş*** a fost înlăturat aproape complet din sudul ţării, trebuie să luăm în considerare aportul pe care limba turcă l-a avut la consolidarea cuvântului menţionat prin transferul unui termen, care face parte din aceeaşi familie lexicală: Este vorba de *chelbaş*, întâlnit preponderent în Moldova. Derivatele împrumutate din turcă sau cele create pe teren românesc au definitivat acest proces. Este unul dintre motivele pentru care credem că termenul *chelbe* se raportează mai degrabă la familia lui ***ḱel*** şi *chelbaş* şi nu la lat. **caluia*.

Al treilea strat este format, în nord-vestul ţării, de câteva cuvinte de origine maghiară şi ucraineană.

În afara împrumuturilor lexicale, o altă modalitate prin care graiurile din nord-vestul ţării au inovat a constat în valorificarea unor cuvinte existente şi în celelalte graiuri (*gol*, *golaş*), pornind de la motivaţia extralingvistică a denumirilor.

MOTIVAŢII EXTRALINGVISTICE

La nivelul motivaţiilor semantice pe care se întemeiază denumirile, pot fi identificate următoarele categorii:

I. tipul bazat pe analogia dintre pielea capului şi suprafaţa netedă a uneltelor: ***ḱilúg***.

II. tipul bazat pe ideea că absenţa părului este rezultatul unei afecţiuni fizice: ***dubďit pe capᵘ***, ***gobáş***.

III. tipul care evocă, în mod direct, absenţa părului: ***gol***, ***goláş***.

IV. tipul bazat pe analogia dintre suprafaţa netedă a capului, care pune în evidenţă forma craniului, şi obiectele curbate sau turtite: ***teş***.

CONCLUZII

Harta de faţă sugerează observaţii extrem de utile pentru domeniul etimologiei, al foneticii şi al morfologiei derivaţionale dialectale. După cum am remarcat, repartiţia dialectală a cuvintelor *ḱelbáş* şi a adjectivelor înrudite ne poate ajuta să privim dintr-o perspectivă nouă etimologia cuvântului *chelbe*.

De asemenea, ne reţine atenţia fenomenul prin care, împreună cu termenul *chel*, graiurile dacoromâne au preluat o serie de derivate de origine turcească, ale căror sufixe sau terminaţii au fost identificate cu sufixe româneşti. Acest lucru a permis integrarea şi adaptarea lor rapidă la sistemul limbii române.

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

BIBLIOGRAFIE

ALR II/1 = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, volumul I, sub conducerea lui S. Puşcariu, de Emil Petrovici, Sibiu, Leipzig, Muzeul Limbii Române, Otto Harrassowitz, 1940.

ALRR. *Sinteză = Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, coordonator Nicolae Saramandu, de Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

CADE = I.-Aurel Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicţionarul istoric şi geografic universal*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931]

CDED II = A. de Cihac, *Dictionnaire d’étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St-Goar, 1879.

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum, I.O., 2002.

DA = *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea a II-a, C, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940, tomul II, partea I, F–I1, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Bucureşti 1934

DELR II = *Dicţionarul etimologic al limbii române*, volumul II, litera *C*, partea I, *Ca–Cizmă*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015.

Ilie 1963 = Mariana Ilie, *Dicţionar român-ucrainean*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1963.

Suciu 2009, 2010 = Emil Suciu, *Influenţa turcă asupra limbii române*, I. *Studiu monografic*, 2009, II *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

ŞIO II.1. = Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, II. *Vocabularul* 1. *Vorbe populare*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp. 1900

SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti* (*Etimologii, înţelesuri, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme*), ediţia întâia, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Tamás = Lajos Tamás, *Etymologisch-hystorisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, The Hague, Paris, Budapest, Mouton & Co, London, 1967

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, band I, *A–C*, Otto Harrasowitz Wiesbaden, 1986, Otto Harrasowitz Wiesbaden band III, *P–Z*, 1989.

DESIGNATIONS POUR ‘CHAUVE’ DANS LES PATOIS DACOROUMAINS, SUR LA BASE L’ALRR. *Sinteză* I

RÉSUMÉ

Dans cet article nous avons analysé sur la base du matériel dialectal publié dans l’ALRR. *Sinteză*, Ier volume, les mots utilisés au sens ‘chauve’ dans les patois dacoroumains.

L’analyse de la diffusion géographique des termes ainsi que l’examen des variantes phonétiques et des sens enregistrés dans les sources écrites nous a permis de mettre en évidence des aspects importants concernant certaines étymologies controversées.

En outre nous avons remarqué la tendance des patois dacoroumains à adapter, sur la base des analogies propres au système morphologique roumain, des dérivés et des mots composés empruntés au turc.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)

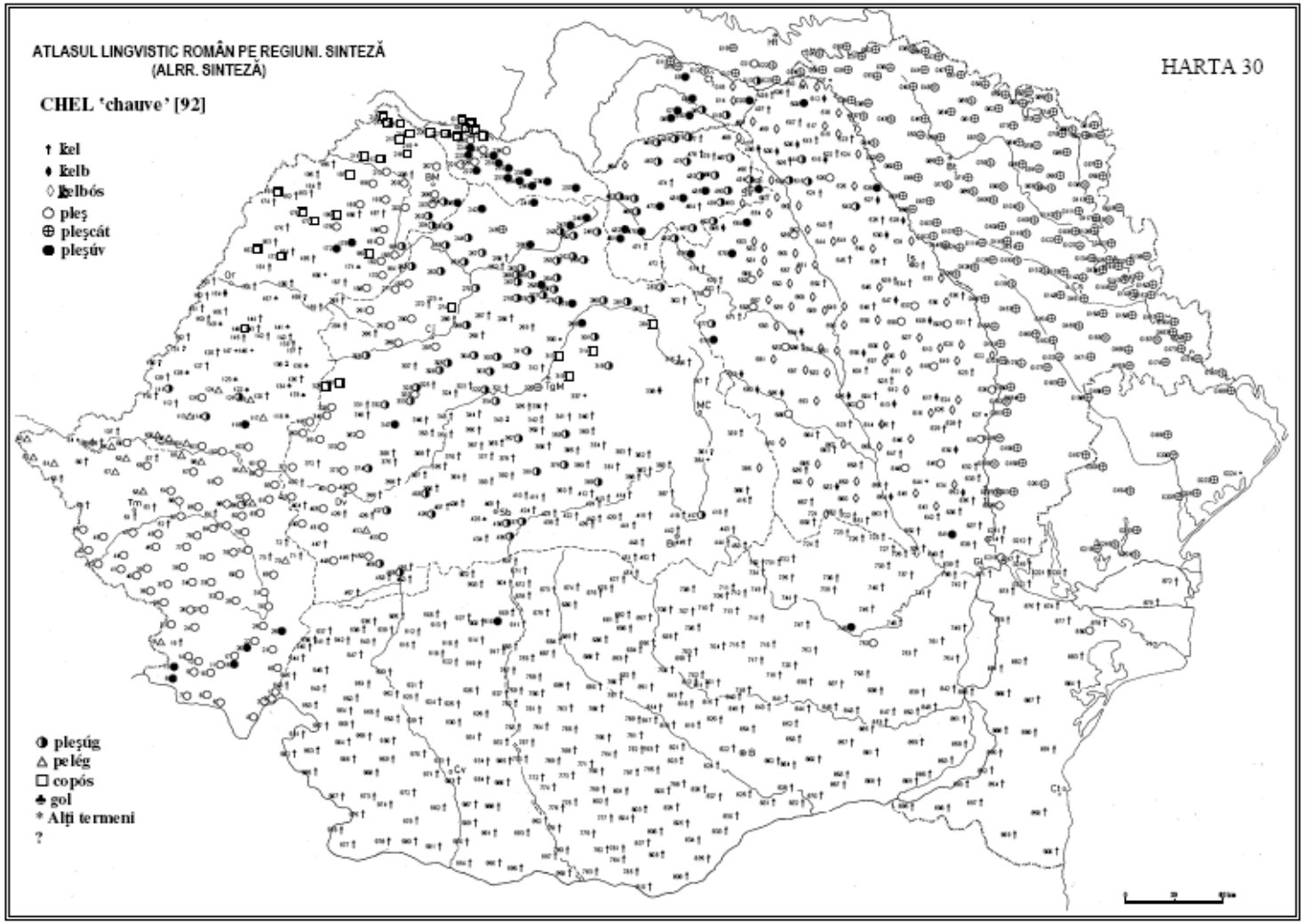

BDD-A27544 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 19:02:48 UTC)